

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 2. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

Takács Miklós

Néhány gondolat az avar kor anyagi kultúrájáról

Pap N.- Kitanics M. – Gyenizse P.- Szalai G. – Polgár B.
Sátorhely vagy Majs?

A mohácsi csata centrumtérségének lokalizálása

B. Szabó János

Két díván Budán. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem
és a magyarországi oszmán hódoltság elitje
(1630–1636)

Nagy Kornél

Az elképzelt „Aranykor”. Az erdélyi örmény katolikus (unitus)
egyház a 18. században

Novák Attila

Perről perre. Cionista mozgalom Budapesten az 1950-es években

---

Andreas Schmidt-Schweizer

A német egység mint kihívás Magyarország számára, 1989/1990

.....

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 2.
LXI. ÉVFOLYAM | SZÁM

.....

HU ISSN 0040-9634

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 2. szám

TANULMÁNYOK

- Takács Miklós** • Néhány gondolat az avar kor anyagi kultúrájáról
a településrégész szemszögéből 165
- Pap Norbert**- **Kitanics Máté** – **Gyenizse Péter**- **Szalai Gábor** –
Polgár Balázs • Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői
– A mohácsi csata centrumtériségének lokalizálása 209
- B. Szabó János** • Két díván Budán. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem
és a magyarországi oszmán hódoltság elitje (1630–1636) 247
- Nagy Kornél** • Az elképzelt „Aranykor”. Az erdélyi örmény
katolikus (unitus) egyház a 18. században 267
- Novák Attila** • Perről perre. Cionista mozgalom Budapesten az 1950-es
években 285
- Andreas Schmidt-Schweizer** • A német egység mint kihívás
Magyarország számára, 1989/90 311

MŰHELY

- Kádas István** – **Skorka Renáta** – **Weisz Boglárka** • Kereskedelmi források
a középkori magyar gazdaság szolgálatában 329

MAGYAR–NYUGATNÉMET KAPCSOLATOK 1989/1990–BEN

A német egyesítés mint kihívás Magyarország számára

ANDREAS SCHMIDT–SCHWEIZER

HUNGARIAN – WEST-GERMAN RELATIONS IN 1989/1990
The Unification of Germany as a Challenge for Hungary

The unification of Germany on 3 October 1990 faced Hungary with a huge challenge: the country was in the necessity of strategically determining its future relations with a united Germany at the very time when Hungary itself was going through a deep political, economic and social transformation, involving a change of élite as well. The present paper briefly examines Hungarian–German relations between 1949 and 1989, and explores the reactions of the Hungarian media and politics in the period immediately preceding the unification of Germany. The paper focusses chiefly on the question of the challenge that the German unification process posed for Hungary, and the reactions that it elicited from Hungarian politicians and diplomats. The last section of the paper is devoted to the extremely intensive development of Hungarian–German relations after the unification.

Keywords: Germany, Hungary, unification, unification of Germany, united Germany, Hungarian–German relations, German question, German challenge, 1989, 1990

Magyarország és a német egység témája eddig sem Magyarországon, sem Németországban nem került a tudományos feldolgozás fókuszába, nem készült átfogó monográfia a kérdérről. Megállapítható, hogy a magyar–német kapcsolatok történetéről a 20. század második felében, jelen pillanatig, csak néhány – többé vagy kevesebbé – vázlatos áttekintés született.¹

Andreas Schmidt–Schweizer, tudományos főmunkatárs, MTA BTK TTI, Jelenkortörténet témacsoport. A tanulmány egy az 1949–1990 közötti nyugatnémet–magyar kapcsolatokat vizsgáló projekt keretében készült az MTA BTK Történettudományi Intézetben. A szerzőt és kollégáját, Dömötörfi Tibort a kutatásban az OTKA (K–81562) támogatta. Kibővített és aktualizált változat. Eredeti verzió: Andreas Schmidt–Schweizer: Die deutsche Einheit als Herausforderung für Ungarn (1989/90). In: Europa und die deutsche Einheit. Beobachtungen, Entscheidungen und Folgen. Hrsg. Michael Gehler – Maximilian Graf. Göttingen, 2017. 543–562.

¹ Ádám Masát: Ungarn und die Herausbildung der Beziehungen zu den beiden deutschen Staaten zwischen 1949 und 1989. In: *Chronik des wiederholten Neubeginns 1867–2001. Deutsch–ungarische diplomatische Beziehungen*. Ed. Gábor Újváry – Gergely Pröhle. Bp., 2001. 135–164.; Attila Pók: Wendepunkte der deutsch–ungarischen politischen Beziehungen nach dem Zweiten Weltkrieg. In: *Ungarn und Deutsche. Eine besondere Beziehung*. Ed. Haus der Geschichte Baden–Württemberg – Kulturinstitut der Republik Ungarn. Tübingen, 2002. 151–165.; Andreas Schmidt–Schweizer – Dömötörfi Tibor: A magyar–nyugatnémet kapcsolatok dinamikus időszaka. A diplomáciai kapcsolatok felvételéről a határnyitásig, 1973–1989. *Küllügyi Szemle* 13 (2014) 4. sz. 19–43.

Közelebről eddig csak a német–magyar kapcsolattörténet egyes aspektusait vizsgálták² és – a bilaterális kapcsolatok keretei közé illesztve – az 1989. augusztusi–szeptemberi magyar határnyitást.³ A (nyugat)német–magyar kapcsolatok vonatkozásában Horváth István visszaemlékezései használhatók fel, aki az 1980-as évek második felében bonni magyar nagykövet volt.⁴

Az a tény, hogy a „Magyarország és a német egység” témája eddig nem váltott ki nagyobb érdeklődést, annyiban nem meglepő, hogy bár Magyarország az 1989. szeptember 11-i határnyitással „kiverte az első követ a [berlini] falból”,⁵ Budapest az azt követő egyesülési folyamatra, illetve magára a német egység megformálására nem volt befolyással.⁶ Annak ellenére, hogy Magyarország – a második világháború győztes hatalmai, de még Lengyelország ellenében sem – nem volt részese ennek a németországi, európai, tágabb értelemben világpolitikai folyamatnak, mégis megalapozott a kérdéskör megvilágítása, ha más nézőpontból is. Az 1989/1990. évi egyesülési folyamat eredménye, vagyis a német egység ugyanis nemcsak az egyesített Németországot állította – alapvetően a mai napig – hatalmas feladatok elé, hanem Magyarországot is – legalábbis egy többéves átmeneti

² Lásd ehhez példaképp *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. Ed. Holger Fischer. München, 1999.; Horváth István – Németh István: ... és a falak leomlanak. *Magyarország és a német egység (1945–1990)*. Bp., 1999.; Andreas Schmidt-Schweizer – Dömötörfi Tibor: Adenauer és a keleti „olvasás”. Az NSZK, a Szovjetunió és Magyarország 1955/1956. *Világtörténet* 30 (2008) 59–66.; Andreas Schmidt-Schweizer – Dömötörfi Tibor: Meghívás „vadászatra, magánemberként”. Franz Josef Strauß első látogatása Magyarországon, 1977. *Történelmi Szemle* 54 (2012) 653–666.; Sziklai István: Szemelvények Magyarország és az NSZK kapcsolatából. Kádár János és Willy Brandt. *Múltunk* 54 (2009) 45–64.; *Die politisch-diplomatischen Beziehungen in der Wendezeit 1987–1990*. Ed. Andreas Schmidt-Schweizer. (= Quellen zu den Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und Ungarn 1949–1990. Bd. 3) Berlin–Boston, 2018. 11–213. A német–magyar kapcsolatok egyes aspektusait tárgyalja továbbá egy közel-múltban megjelent monográfia az 1956 és 1988 közötti magyar külpolitikáról. Földes György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai*. Bp., 2015.

³ Lásd ehhez mindenekelőtt Andreas Oplatka: *Der erste Riss in der Mauer. September 1989 – Ungarn öffnet die Grenze*. Wien, 2009.; *Das Vorspiel für die Grenzöffnung. Das Paneuropäische Picknick in Sopron am 19. August 1989*. Ed. György Gyarmati – Krisztina Slachta. Sopron–Bp., 2014.; *Grenzöffnung 1989. Innen- und Außenperspektiven und die Folgen für Österreich*. Ed. Andrea Brait – Michael Gehler. (= Schriftenreihe des Forschungsinstitutes für Politisch-Historische Studien der Wilfried-Haslauer-Bibliothek) Wien–Köln–Weimar–Böhlau, 2014.; Andreas Schmidt-Schweizer: Die Öffnung der ungarischen Westgrenze für die DDR-Bürger im Sommer 1989. Vorgeschichte, Hintergründe und Schlussfolgerungen. *Südosteuropa Mitteilungen* 37 (1997) 33–53.

⁴ Többek között lásd Horváth István: *Az elszalasztott lehetőség. A magyar–német kapcsolatok 1980–1991*. Bp., 2009.; Horváth István – Heltai András: *A magyar–német játszma. Emlékezés és dokumentumok*. Bp., 2015.

⁵ Ezzel az azóta számtalanszor ismételt kifejezéssel emlékeztette honfitársait Helmut Kohl szövetségi kancellár 1990. október 4-én (egy nappal az újraegyesítés után), hogy Magyarország, pontosabban a Németh Miklós miniszterelnök és Horn Gyula külügyminiszter vezette kormány milyen fontos szerepet játszott annak a dinamikus folyamatnak az elindításában, amely – a Honecker-rezsim meggyengítése és megdöntése által – végül a két német állam egyesítéséhez vezetett.

⁶ Ebben a vonatkozásban a magyar diplomácia – amint ez a magyar külügyminisztérium „német munkacsoportjának” 1990. májusi elemzéséből is kiderül – nem táplált hamis illúziókat: „Magyarország az egyesítési folyamán befolyásoló tényezővé nem képes válni [...]” Külügyminisztérium. Feljegyzés. Tárgy: A német egyesítés európai és magyar vonatkozású kihatásai; a magyar kormány és a KÜM feladatai. 1. sz. melléklet: A német egyesítés kapcsán megoldandó magyar kormányzati és külügyminisztériumi feladatok, 1990 május 24., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) XIX-J-1-j 1990. 53. d. 0077/28/1990. Lapszámozás nélkül.

időszakra. Budapestnek ugyanis akkor kellett az egyesített Németországhoz fűződő jövőbeli kapcsolatainak stratégiáját meghatároznia, amikor maga is radikális politikai, gazdasági és társadalmi átalakuláson esett át⁷ és mélyreható politikai elitcsere is zajlott.⁸ Elsősorban arról volt szó, hogy miként lehet az addig kialakított politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat Nyugat- és főleg Kelet-Németország viszonylatában átmenteni az egyesülés utáni időszakra, illetve elkerülni az egyesülés esetleges negatív következményeit. A kapcsolatok átalakítása különösen fontos volt, mivel egyrészt Magyarország korábban – a többi kelet-európai országhoz viszonyítva – nagyon szoros és sokoldalú kapcsolatrendszert alakított ki mindkét német állammal, másrészt erős gazdasági-pénzügyi függésbe került az Német Szövetségi Köztársaságtól (= NSZK) az 1980-as években a nem hatékony gazdasági rendszer és a nem fenntartható „szocialista életszínvonal-politika” miatt.

Ebben az összefüggésben meg kell jegyezni, hogy a második világháborút követő megoldatlan német kérdés, vagyis a két német állam létezése, Magyarország számára négy évtizeden át nem kis kihívást jelentett. Budapest arra kényszerült, hogy a kelet-nyugati viszony, valamint a kelet- és nyugatnémet viszony alakulásának függvényében lavírozzon a két német állam között. Ez a kényszer a nyugatnémet–magyar gazdasági kapcsolatok 1960-as évek közepi dinamikus fejlődése és mindenekelőtt a Bonn és Budapest közötti diplomáciai kapcsolatok felvétele (1973. december) óta egyre növekedett. Magyarország nemcsak a gazdasági és politikai-diplomáciai kapcsolatok terén, hanem a – politikailag-ideológiailag különösen kényes – kulturális kapcsolatok terén is „kötéltáncra” kényszerült a „kommunista testvérország”, az Német Demokratikus Köztársaság (= NDK) és a nemzetközi „osztályellenség”, ugyanakkor legnagyobb kapitalista kereskedelmi partner, az NSZK között.⁹ A manőverezés végül 1989 nyarán érte el csúcspontját, amikor a budapesti vezetés az NDK-menekültek kérdésében csak az egyik német állam javára dönthetett. A döntés, amely teljesen megfelelt a magyar részről követett nyugati nyitás politikájának és a belső átalakulás logikájának, ismeretes módon az NSZK javára dőlt el, vagyis az NDK-polgárok kiutazhattak Nyugatra.¹⁰

⁷ Részletesen lásd – többek között – a magyarországi politikai és gazdasági rendszerváltozáshoz: Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Bp., 2003.; Andreas Schmidt-Schweizer: *Politische Geschichte Ungarns von 1985 bis 2002. Von der liberalisierten Einparteienherrschaft zur Demokratie in der Konsolidierungsphase*. München, 2007.

⁸ A magyarországi elitváltáshoz lásd Zoltán T. Pállinger: *Die politische Elite Ungarns im Systemwechsel 1985–1995*. Bern–Stuttgart–Wien, 1997.

⁹ A német–német–magyar kulturális kapcsolatokhoz lásd Andreas Schmidt-Schweizer: *Im Spannungsfeld von Kaltem Krieg und Deutscher Frage. Die Kulturbeziehungen zwischen der Volksrepublik Ungarn und den beiden deutschen Staaten (1949–1989)*. [Előkézsületben.]

¹⁰ A szerző – Andreas Oplatkával ellentétben – azt a véleményt képviseli, hogy a magyar kormány számára, miután Moszkva részéről szabad kezet kapott a kérdésben, nem létezett reális alternatíva a határnyitással szemben. Ezzel kapcsolatban utalunk – többek között – Magyarországra hatalmas gazdasági és pénzügyi függésére az NSZK-val szemben, valamint arra, hogy Németh Miklós kormánya máskülönben teljesen diszkreditálta volna saját politikáját, ami a nyugati nyitást és a demokratizálást illeti. Vö. Schmidt-Schweizer: *Die Öffnung der ungarischen Westgrenze*, 53.; Uő: *Beziehungen mit besonderem Charakter. Budapesti Zeitung* 2014. november 29. (<http://www.budapester.hu/2014/11/29/beziehungen-mit-besonderem-charakter>. Legutóbbi megtekintés: 2016. január 10.)

A következőkben először néhány megjegyzést teszünk a kelet-, illetve nyugatnémet-magyar kapcsolatok 1949. utáni történetéről, mivel ezen környezet nélkül aligha érthető a kihívások nagysága, amelyek elé a német egyesítés során került a magyar politika. Ezt követően vetünk egy pillantást a magyar média és politika szemszögéből a német egyesítésre és hátterére. Harmadszor, megvilágítjuk azokat a problémákat, amelyekkel Magyarországnak a német egység létrejöttékor szembesülnie kellett, továbbá azokat a politikai lépéseket, amelyekkel a magyar diplomácia ezekre a kihívásokra reagált, illetve reagálni akart. Végül vázlatos kitekintést nyújtunk a bilaterális kapcsolatok alakulásáról a következő három évtizedben.

A kelet-, illetve nyugatnémet–magyar kapcsolatok 1949 után

Magyarország kapcsolatai az NDK-val röviddel a keletnémet részállam 1949. októberi megalakulása után – számos bi- és multilaterális diplomáciai egyezmény megkötésével – a keleti szövetségi rendszer keretfeltételei között jöttek létre. Az ezt követő évtizedekben az NDK egyre nagyobb gazdasági jelentőséggel bírt Magyarország számára, és 1977-ig (a Szovjetunió után) a második, majd (1989-ig) a harmadik legfontosabb kereskedelmi partnere lett Magyarországnak. Kulturális területen is szoros együttműködés alakult ki. Az 1980-as évek közepéig az NDK szinte monopolhelyzetet élvezett a német kultúra magyarországi képviselete terén, a német nyelv oktatásában, valamint a magyarországi német kisebbséggel való hivatalos kapcsolattartásban. A politikai kapcsolatok Budapest és Kelet-Berlin között – miképp a többi, úgynevezett testvérországgal – korrekt, formalizált jellegűek voltak. A „Nagy Testvér” felügyelete mellett ez volt a szokás. Mindazonáltal a Kádár János vezetése alatt, az 1960-as évek közepétől végrehajtott gazdasági és politikai reformok újabb zavarokat okoztak a dogmatikus NDK-vezetéséhez fűződő viszonyban. 1987–1988-ban végül kiélezett politikai konfliktusokhoz vezetett, hogy Magyarország olyan radikális lépésekre szánta rá magát, amelyek a két állam társadalmi rendszerével egyre kevésbé voltak összeegyeztethetőek, és amelyek 1988 végén, 1989 elején a magyarországi rendszerváltozás megindulásához vezettek. Az 1989 szeptemberében az NDK-állampolgároknak biztosított kiutazási engedély végül megadta a „kegyelemdőfést” a – rövid idővel később meg is bukott – Honecker-rezsimmel fenntartott diplomáciai kapcsolatoknak. Politikai csatornák a rá következő évben alig alakultak ki magyar részről a Hans Modrow és a Lothar de Maizière által vezetett kormányokkal, viszont az évtizedekkel korábban létrejött gazdasági és kulturális kapcsolatok Budapest és Kelet-Berlin között fennálltak a német egyesülésig.

Mindeközben az 1949-et követő első másfél évtizedben a bonni köztársaság és a Magyar Népköztársaság között csak marginális kapcsolatok jöttek létre, amelyek lényegében a pragmatikusan kezelhető kereskedelmi szférára korlátozódtak. Hivatalos kulturális, politikai vagy akár diplomáciai kapcsolatfelvételre az akkori világpolitikai helyzetben nem kerülhetett sor. Az első bilaterális kereskedelmi szerződés aláírásával és a külkereskedelmi képviselők kölcsönös megnyitásával 1963–1964-ben kezdetét vehette

a kereskedelmi kapcsolatok dinamikus fejlődése. Ennek köszönhetően 1978-ban – a Szovjetunió után és az NDK előtt – az NSZK lett Magyarország volumenében második legnagyobb, technikai és minőségi szempontból pedig legfontosabb kereskedelmi partnere. Az 1970-es évektől számos vállalkozói egyezmény jött létre, megszülettek az első vegyes vállalatok, és végül – egy évtized elteltével – intenzív fázisába léptek a pénzügyi kapcsolatok is: 1987 októberében a nyugatnémet bankok – mint korábban az NDK esetében, és éppúgy Franz Josef Strauß bajor miniszterelnök hathatós támogatásával – államilag garantált, milliárdos nagyságrendű hitelt nyújtottak Magyarországnak. 1989 júniusában pedig – tehát még az NDK-polgárok kiengedése előtt – a német szövetségi kormány, továbbá Bajorország és Baden-Württemberg tartományok kormányai döntést hoztak egy újabb milliárdos hitel biztosításáról. A Bonn és Budapest közötti politikai kapcsolatok a diplomáciai kapcsolatok 1973. decemberi felvétele után kezdtek gyorsan javulni, nem utolsósorban a két ország vezető politikusai közötti személyes szimpátiának köszönhetően (lásd a Willy Brandt, illetve Helmut Schmidt és Kádár közötti jó viszonyt). Ezek a kontaktusok a következő másfél évtizedben folyamatosan fejlődtek, és ennek köszönhetően az 1979 és 1985 között ismét uralkodóvá váló hidegháborús helyzet sem okozott érdemi törést. Sőt, ezekben az években a két ország egyfajta „híd szerepet” töltött be Kelet és Nyugat között. Az 1980-as évek második felében aztán a politikai kapcsolatok különösen dinamikus szakasza köszöntött be. Mindenekelőtt azok a magyar célok, amelyek az úgynevezett szabályozott piacgazdaság és a radikális politikai reformok bevezetésének jelszavával jellemezhető, 1987–1988-ban az NSZK-ban széles körben keltettek szimpátiát, és készséget az együttműködésre. Amikor a magyar vezetés Németh Miklós miniszterelnök irányítása alatt 1989 májusától nyíltan kimutatta elhatározását a politikai és gazdasági rendszer teljes átalakítására – a kezdeti kétségek és számos más nyugati országban képviselt álláspont ellenére – az NSZK-ban ezt fokozott szimpátiával és segítőkészséggel fogadták, még hozzá az NSZK valamennyi mérvadó politikai erejénél.¹¹ (Csupán egyes nyugatnémet politikusok figyelmeztettek ebben az időben aggódva arra, hogy a magyar – és lengyel – politika a Szovjetunióban alááshatja Gorbacsov pozícióját.) Az 1989. szeptemberi magyar határnyitás végül hálát váltott ki és megszilárdította a már addig is kiváló politikai kapcsolatokat – különös tekintettel a bilaterális viszony valamennyi jövőbeni következményeit illetően. A nyugatnémet–magyar kulturális kapcsolatok terén szintén már 1989. szeptember 11. előtt látványos áttörésre került sor: 1986–1987 folyamán Budapest – az NSZK-hoz fűződő kapcsolatok minőségileg új szakaszának jegyében – elvetette az NDK addigi kizárólagos képviselési igényét a német kulturális és nyelvi területen. Ettől kezdve az NSZK, mindenekelőtt a budapesti kulturális centrum 1988. márciusi megnyitása után, akadályok nélkül fejthette ki hivatalos kulturális tevékenységét, különösen a magyarországi német kisebbség körében.¹²

¹¹ Lásd ehhez példaképp az 1989. június 22-én, a Bundestag valamennyi frakciója által elfogadott nyilatkozatot a „magyarországi politikai fejleményekről”. Deutscher Bundestag. 11. Wahlperiode, Drucksache 11/4840. 21.06.1989. 1–3.

¹² A keletnémet–nyugatnémet–magyar kulturális kapcsolatokról lásd Schmidt-Schweizer: *Im Spannungsfeld von Kaltem Krieg*.

A magyar média és politika viszonya az újraegyesítéshez

Mindezen történelmi események közepette – amelyek fokról fokra megalapozták a rendkívüli nyugatnémet–magyar viszonyt és az NSZK-t Magyarország kiemelkedő partnerévé tették, miközben az NDK-hoz fűződő erős gazdasági és kulturális kapcsolatok is fennmaradtak – került sor 1989. november 9-én a berlini fal leomlására, amely hamarosan a két német állam egyesüléséhez vezetett. Habár a magyar politika – mint említettük – nem lehetett befolyással az egyesülési folyamat alakulására, érdemes – már csak az összehasonlítás kedvéért is – egy pillantást vetni a magyar média és politika német egyesüléshez való viszonyára, különösen a nyugatnémet diplomácia szemszögéből.

A magyarországi sajtó, rádió és televízió az NDK-határ NSZK felé való megnyitása után a külföldi jelentések között kiemelt helyen tudósított a kelet-németországi drámai fejleményekről, a kelet- és nyugat-németországi politika kezdeményezéseiről és az egymástól nagyon különböző nemzetközi reakciókról a két német államban zajló változásokkal kapcsolatban. Mindeközben – különösen Helmut Kohl kancellár 1989. november végén meghirdetett tízpontos programjának nyilvánosságra hozatalát követően – egyre nagyobb terjedelemben foglalkoztak a német egység kérdésével is.¹³ A budapesti nyugatnémet nagykövetség a következő hónapok során többször közölte a bonni Külügyi Hivatallal (Külügyminisztérium), hogy a magyar média ezt a témát 1989 végén–1990 elején nemcsak nagyon részletesen, hanem felettebb tárgyilagosan és visszafogottan tárgyalta, általában mindenféle saját kommentár nélkül.¹⁴ 1989. december 7-én például a következőket jelentette a budapesti nagykövetség: A magyar „sajtó a német újraegyesítéssel, illetve a szövetségi kancellár tízpontos tervével kapcsolatban továbbra is feltűnően tartózkodó. Szinte kizárólag más, főleg külföldi médiák értékelését és kommentárjait, valamint külföldi politikusok állásfoglalásait közlik. Az NDK-ban zajló fejleményekről való tudósítás ettől függetlenül kimerítő és tárgyilagos.”¹⁵ Ezen túlmenően azonban a magyar média rámutatott azokra a nehézségekre is, amelyek az egyesülés útjában állhattak, különösen a négyhatalmi felelősségre, a szovjet biztonsági érdekekre és az európai integráció folyamatára. A nyugatnémet nagykövetség távirataiból ezen felül kiderül, hogy a magyar média – legalábbis az első hónapokban – nem hangoztatott fenntartásokat vagy aggodalmat az egységgel szemben. Ebben a szellemben jelentette például a nagykövetség 1989. decem-

¹³ A vezető magyar napilap, a *Népszabadság* első ízben, néhány nappal a fal leomlása után foglalkozott azzal a ténnyel, hogy a német kérdés a nemzetközi politika homlokterébe került. Vö. *Népszabadság* 1989. november 14. A „német egység” témájával – a *Népszabadság* mellett – más országos lapok is foglalkoztak, pl. a *Magyar Nemzet* és a *Népszava*. Az ellenzéki mozgalmak – kevésbé jelentős – sajtótermékei szintén megemlékeztek a német egység kérdéséről, elsősorban azonban természetesen a magyarországi belpolitikai fejleményekkel foglalkoztak. Az 1989. november 9-i eseményekre vonatkozó magyar médiareakciókról összefoglalóan lásd a budapesti nyugatnémet nagykövetség táviratait a nyugatnémet Külügyminisztériumhoz. Fellelhető 1989. november 13-i keltezéssel a Politisches Archiv des Auswärtigen Amts [Külügyi Hivatal Politikai Archivuma] (Berlin) Zwischenarchiv (= PA AA ZA) Bd. 139.944 E, lapszámozás nélkül.

¹⁴ Lásd erre vonatkozóan a budapesti nyugatnémet nagykövetség 1989. december 1-jei, december 7-i, 1990. január 2-i és február 1-jei táviratait a Külügyi Hivatal számára. PA AA ZA 140.729 E, lapszámozás nélkül.

¹⁵ Uo. (A külföldi médiában közreadott véleményekkel itt nem foglalkozunk.)

ber 1-jén: „Feltűnő, hogy a magy.[ar] médiában gyakorlatilag nem merülnek fel a magyar érdekekre hivatkozó félelmek vagy fenntartások a német újraegyesítéssel kapcsolatban.”¹⁶ 1989 vége felé aztán a magyar sajtó, rádió és televízió figyelme a német egység kapcsán rövid időre háttérbe szorult, tekintettel a szomszédos (nagy magyar kisebbséggel rendelkező) Romániában lezajlott fejleményekre, Nicolae Ceaușescu látványos bukására.

A két állam dinamikus közeledésének köszönhetően a német egység 1990. január végén ismét a tárgyilagos-tartózkodó magyar híradások egyik központi elemévé vált, amelynek keretében most már egyes magyar politikusok véleménye is helyet kapott. Egy, az egyesülési folyamattal foglalkozó kommentár keretében – jelentette a nyugatnémet nagykövetség 1990. február 1-jén – javarészt pozitívan ítélte meg a fejleményeket, kiemelték a dinamikáját és az összeurópai folyamatokba való bekapcsolásának a szükségszerűségét: „A »német egység« témájának kommentálása túlnyomórészt jó szándékú, de nem rejti véka alá a fejlemények sebessége feletti csodálkozásukat, és a kérdésnek az összeurópai fejlődésbe való bekapcsolását döntőnek tekintik.”¹⁷ Magyar újságírók körében mindazonáltal 1990 februárjától – gyakran a sorok között – bizonyos fenntartások is jelentkeztek, különösen ami az egyesült Németország jövőbeli gazdasági erejét és esetleges hatalompolitikai ambícióit illeti.¹⁸ Valódi vita erről a magyar médiában azonban a következő hónapokban sem bontakozott ki. Ugyanígy nem alakult ki disputa a konkrét kihívásokról sem, amelyek elé az egység esetleg Magyarországot állíthatja, illetve arról sem, hogy a magyar diplomáciának milyen lépéseket kellene tenni ezek elkerülésére.

Amint az eddigiekből kiderült, vezető magyar politikusok 1989 végén–1990 elején a nyilvánosság előtt nem foglaltak állást a német egység kérdésével kapcsolatban. Ez azzal magyarázható, hogy a magyar kormányzat – nem résztvevőként – először is várni akart a további fejleményekre, mindenekelőtt pedig az egykori győztes hatalmak reakcióira, és – eltekintve az 1989. szeptemberi látványos határnyitástól – nem látta szükségesnek a nyilvános, elvi megnyilatkozást a nemzetközi szinten. Vezető magyar politikusok nyugatnémet partnereikkel folytatott beszélgetései során azonban a német egység témája 1989. november utolsó harmadától már nagyon is központi szerepet játszott. A magyar politikusok a nemzetközi porondon az elsők közé tartoztak, akik kezdettől, alapvetően pozitívan nyilatkoztak a német egységről.

Már néhány nappal a tízpontos program meghirdetése előtt, 1989. november 23-án jelezte Németh Miklós miniszterelnök Hans-Dietrich Genscher szövetségi külügyminiszternek, hogy el tudná képzelni „a két német állam organikus összenövését”.¹⁹ Még ugyanazon nap kifejezésre juttatta Horn Gyula magyar külügyminiszter elvi, pozitív viszonyulását a német egységhez. A Külügyi Hivatal feljegyzése szerint Horn úgy nyilatkozott, hogy

¹⁶ Lásd erre vonatkozóan a budapesti nyugatnémet nagykövetség 1989. december 1-jei, december 7-i, 1990. január 2-i és február 1-jei táviratait a Külügyi Hivatal számára. PA AA ZA 140.729 E, lapszámozás nélkül.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Lásd a budapesti nyugatnémet nagykövetség 1990. február 13-i táviratát a Külügyi Hivatalnak. PA AA ZA 140.729 E, lapszámozás nélkül.

¹⁹ A Külügyi Hivatal 1989. november 27-i széljegyzete Hans-Dietrich Genscher szövetségi külügyminiszter megbeszéléséről Németh Miklós magyar miniszterelnökkel. PA AA ZA Bd. 139.939, lapszámozás nélkül.

„magyar szemmel nézve az újraegyesülés nem tragédia, hanem egy nép természetes törekvése, amelynek megvalósítása figyelembe kell, hogy vegye az európai realitásokat”.²⁰ Vezető magyar kormánypolitikusokon kívül ezen a napon a legerősebb ellenzéki erő, a Magyar Demokrata Fórum nevében annak elnöke, Antall József is kilátásba helyezte a német egység támogatását. A későbbi magyar miniszterelnök állásfoglalását a Külügyi Hivatal 1989. december 1-jén a következőképp interpretálta: „a D[emokrata] F[órum] támogatja a német egységet és magától értetődően kiáll a német nép önrendelkezési joga mellett, miközben abból indul ki, hogy a német egységet európai keretek között kell megvalósítani.”²¹

Az első nyilvános állásfoglalás a német egység mellett Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettestől hangzott el a davosi világkereskedelmi csúcstalálkozón, 1990 februárjában. A budapesti nyugatnémet nagykövetség Külügyi Hivatalához intézett távirata szerint, amely a Magyar Távirati Iroda (MTI) 1990. február 3-i jelentésére támaszkodott, Medgyessy a következőképp nyilatkozott: „A német újraegyesítés elkerülhetetlen folyamat, amelyet Magyarország realitásnak tekint. Elsősorban azonban döntő, hogy ez a változás, amely Európa egész politikai és gazdasági arculatát meg fogja változtatni, fokozatosan, törések nélkül és ellenőrzötten menjen végbe.”²² Ebben az összefüggésben Medgyessy arra is utalt, hogy a regionális együttműködés magyar részről folytatott politikájának egyik célja az európai erőviszonyok „kiegyensúlyozása” az egyesült és erős Németországgal szemben.

A német egyesülés alapvető támogatását – vagy legalábbis elfogadását – illetően a következő hónapokban nem változott semmi a magyar politikában és médiában, a Németh-kormányt 1990. május elején követő, Antall József miniszterelnök nemzeti-konzervatív kabinetje alatt sem. A magyar magatartás mélyén kétségtelenül a túlnyomórészt konfliktusmentes, közös történelem, a bilaterális kapcsolatok újabb keletű dinamikus fejlődése és – ezzel összefüggésben – a németek és magyarok közötti kölcsönösen mély szimpátia húzódt meg, valamint az a tény is, hogy bár az egyesülés Magyarországot egy sor kihívás elé állította, azonban az ország sem elvileg, sem hosszú távon nem volt ellenérdekelt a fejlemények vonatkozásában. És a magyar politika és média által hangoztatott „követeléssel”, hogy az egyesülés csak ellenőrzött körülmények és az európai keretek között menjen végbe, Magyarország végül is nyitott kapukat döngetett, hiszen Helmut Kohl szövetségi kancellár politikai gondolkodásának és cselekvésének egyik alapvető eleme volt, hogy az egyesülés folyamata ne „német különút” legyen, valamint a német egység európai keretek között, a nemzetközi politikai élet érintett, meghatározó elemeinek kölcsönös egyetértésével menjen végbe. Bizonyos fenntartások az elmúlt három évtizedben

²⁰ A Külügyi Hivatal 1989. november 27-i feljegyzése Genscher szövetségi miniszter 1989. november 23–24-i budapesti látogatásáról. Itt: Gespräch mit Außenminister Horn am 23. november 1989. PA AA ZA Bd. 139.939, lapszámozás nélkül.

²¹ A Külügyi Hivatal [Ministerbüro] 1989. december 1-jei feljegyzése Genscher szövetségi miniszter megbeszéléséről a Magyar Demokrata Fórum elnökével, Antall-lal, 1989. november 23-án. PA AA ZA Bd. 139.939, lapszámozás nélkül.

²² A budapesti nyugatnémet nagykövetség 1990. február 5-i távirata a Külügyi Hivatalnak Magyarországnak a német egységhez való viszonyáról. PA AA ZA Bd. 140.729, lapszámozás nélkül.

ismételten fel-felbukkantak a magyar politika egyes, konzervatív-nemzeti köreiből azzal kapcsolatban, hogy az egyesült Németország túl nagy súlyhoz jutna Európában és esetleg Magyarországgal szemben, ezek azonban soha nem gyakoroltak döntő hatást a német–magyar viszonyra.

Csupán az egyesülés megvalósulásának tempója láttán – lásd a két német országban lezajló eseményeket 1990 tavaszán és nyarán („valuta-, gazdasági és szociális unió”) és a nemzetközi politikában („2+4 tárgyalások”) – jutott Magyarország is arra a felismerésre, hogy a fokozatos, lépésenkénti egyesülési folyamat nem járható út, a német egység pedig messze meg fogja előzni az európai integrációt. Erre a várható dinamikus fejlődésre Horváth István bonni magyar nagykövete már 1989. december közepén felhívta Németh Miklós miniszterelnök figyelmét egy írásában, megnevezte az alapvető okot, és az NDK társadalmi-gazdasági helyzetét is:

„Függetlenül [...] a különböző kelet- és nyugat-európai politikusok véleményétől és akaratától, a népek önrendelkezési jogának tényleges gyakorlattá válása következtében a két német állam de facto »összenövésének« folyamata az objektív körülmények következtében előreláthatólag sokkalta gyorsabban fog végbemenni, mint azt a kívülállók feltételezik. Ez az »összenövési folyamat« az NDK-ban kialakult katasztrofális helyzet következtében a szociális jellegű területen kezdődik, amelynek jelei már most érzékelhetők. [...] Az NDK súlyos belső gazdasági helyzete következtében az NDK-márkára [sic!] rendkívül nagy nyomás nehezedik. A kapcsolatok kiszélesedése (szabad utazás, a kötelező átváltás feloldása stb.) a gyakorlatban az NSZK-márka [sic!] általános fizetési eszközként való elfogadását fogja kikényszeríteni. Ennek következtében már most felmerül egy valutareform szükségessége. Az NSZK politikai elképzelésétől eltérően – amely egy lassúbb, de kiegyensúlyozottabb, a nemzetközi politikai összefüggéseket jobban figyelembe vevő, az összeurópai folyamatokkal szinkronban haladó, nem erőltetett ütemű »összenövés« tétel fel – az NDK-beli súlyos politikai, gazdasági és társadalmi válság következtében a lakosság részéről egyre erőteljesebben fogalmazódik meg a két állam egyesítésének követelése. E folyamat véleményünk szerint kívülről csak minimálisan befolyásolható [...]»²³

Horváth, a német politika kiváló ismerője és éles eszű elemzője, tehát már nagyon korán – egy olyan időben, amikor számos német és európai politikus még hosszú távú eseménysorban hitt, illetve reménykedett – rámutatott az egyesülési folyamat sajátos dinamikájára, amely az NDK-beli helyzetben, illetve folyamatokban gyökerezett.

²³ Horváth István bonni magyar nagykövete 1989. december 11-i feljegyzése Németh Miklós miniszterelnök számára. Közzétette Horváth–Heltai: *A magyar–német játszma*, 259–260. (34. sz. dokumentum.)

A „német egység kihívása” Magyarország számára 1989–1990-ben

A német egység a magyar politika számára nemcsak az egyesülési folyamat rendkívüli dinamikája miatt jelentett kihívást, hanem – mint láthattuk – az egység jövőbeli, számos, gyakran nehezen felbecsülhető következménye miatt is, különös tekintettel a Magyarország számára rendkívül fontos német–magyar kapcsolatok szempontjából. Az átalakuló Magyarország rövid időn belül nagyon komplex feladatok elé került, amelyek összefüggtek a – bárhogy is alakuló – német egységgel.

Már 1989. december 11-én – néhány nappal Helmut Kohl szövetségi kancellár hivatalos magyarországi látogatása előtt,²⁴ egy olyan időpontban, amikor még sem a német egyesülés dátuma, sem a jövőbeli egyesült Németország államjogi berendezkedése nem látszott tisztán – Horváth nagykövet ímént idézett levelében felhívta a figyelmet a küszöbönálló német egységgel összefüggésben felmerülő kihívásokra adandó reakciók sürgető fontosságára. A Kelet-Németországban tapasztalható, egyre erőteljesebb gazdasági, szociális és politikai felbomlás, ugyanakkor a stabil NSZK-nak a két német állam összeforrásában játszott domináló szerepe miatt Horváth – természetesen nyugat-németországi magyar nagykövetségként is – az NSZK-val való kapcsolatok intenzív továbbfejlesztése mellett érvelt: „Ezeket a tendenciákat figyelembe véve hazánk elemi érdekei azt diktálják, hogy tovább mélyítsük az NSZK-hoz fűződő kapcsolatainkat, s egyfajta »garanciát« kapjunk arra, hogy Magyarország nem szenved hátrányt az előállt új helyzet következtében.”²⁵

Horváth ugyan nyitva hagyta, milyen konkrét „garanciára” gondol, írásában jelezte azonban – nyilván Magyarország 1989. szeptemberi pozitív szerepére gondolva –, hogy Magyarországnak az NSZK-tól (politikai, gazdasági és/vagy pénzügyi) segítségre vonatkozó ígéretet kellene kérnie, és pedig arra az esetre, ha „az NDK megváltozott helyzete esetleg kedvezőtlenül hathat ki a magyar–NDK relációra”.²⁶ Horváth mindazonáltal nem ennek a rövid távú „garanciának”, illetve segítségnyújtási ígéretnek tulajdonított döntő jelentőséget az NSZK-val kapcsolatban. Elsősorban inkább a bilaterális együttműködés hosszú távú kiterjesztése és elmélyítése mellett érvelt, és pedig egyrészt a pénzügyi és gazdasági területen (német bankok létesítése Magyarországon, további hitelbiztosítás a magyar gazdaság szanálása és átalakítása érdekében, Németország fokozott részvétele a magyar turizmus fejlesztésében, valamint magyar vállalkozások bevonása a „harmadik világban” folyó nyugatnémet projektekbe), másrészt a kultúra és az oktatás területén (a felsőoktatási együttműködés továbbfejlesztése, a nyugatnémet ösztöndíjrendszer kiterjesztése és a német nyelvoktatás intenzívebbé tétele). Ezenkívül állást foglalt a szerződéses kapcsolatok kiterjesztése mellett, különösen a közúti és légi közlekedés, valamint az egészségügy területén. Ezen javaslatok mögött, amelyeket a magyar kormányzat a

²⁴ Kohl 1989. december 16. és 18. között tartózkodott Magyarországon.

²⁵ Horváth István bonni magyar nagykövet 1989. december 11-i feljegyzése Németh Miklós miniszterelnök számára. In: Horváth–Heltai: *A magyar–német játszma*, 260–261.

²⁶ Uo. 261.

következő hónapok során felkarolt és nyugatnémet partnerei felé közvetített,²⁷ egészen nyilvánvalóan az a stratégia rejtett, hogy a nyugatnémet–magyar viszonylatban még az egyesülés előtt kész helyzetet teremtsenek, amelynek eredményeit aztán az egész Németországra vonatkozóan érvényesíteni lehet.

Amikor 1990 tavaszán–nyarán az ismert fejlemények fényében körvonalazódott a két német államban és a nemzetközi politika színpadán a német egyesülés megvalósulása, és pedig az újonnan létrehozott keletnémet tartományoknak és Kelet-Berlinnek az NSZK-ba való belépése formájában, egyre világosabban látszott az is, milyen kihívások érik Magyarországot a német egység által, illetve ezekre milyen válaszok várhatóak Budapest részéről.

Mint a magyar külügyminisztériumban, és a bonni magyar nagykövetségen keletkezett iratokból kiderül,²⁸ a magyar diplomácia egy sor problémával, illetve kérdéssel találta szemben magát: a politikai szinten Budapest mindenekelőtt azzal a feladattal szembesült, hogy az addigi német–magyar személyes és intézményi kapcsolathálózatot az egyesült Németország követelményrendszeréhez igazítsa, kontaktust teremtsen a Kelet-Németországban kialakuló új politikai elittel, és előkészítse az NDK területén létrejövő öt új tartománnyal való kapcsolatfelvételt. A gazdaság területén az volt az alapvető probléma, hogy miként lehetne megakadályozni a Kelet-Németországhoz fűződő intenzív gazdasági kapcsolatok felbomlását vagy visszafejlődését.²⁹ Egyebek mellett itt olyan kérdésekről volt szó, hogyan és miként finanszírozható a Kelet-Németországból Magyarországra irányuló import a valutaunió után, mely vállalatokkal lehetséges még egyáltalán fenntartani a kereskedelmi kapcsolatokat Kelet-Németország piacgazdasági átalakulása után, milyen kereskedelmi akadályok támadhatnak Kelet-Németországnak az Európai Közösségbe való felvétele után, hogyan lehet kompenzálni a kereskedelmi veszteségeket, és végezetül mi történjek a keletnémet, illetve a magyar munkaerő-kontingenssel?³⁰ Mindezekon túl különös kihívást jelentett a pénzügyi kapcsolatok terén az a kérdés, hogy az egyesült Németország – tekintettel az egyesülés rendkívüli anyagi terheire – továbbra is lesz-e abban a helyzetben, hogy a Magyarország számára nyújtott pénzügyi támogatá-

²⁷ Lásd ehhez Horváth István: *Az elszalasztott lehetőség. A magyar–német kapcsolatok 1980–1991.* Bp., 2009. 179–183. Lásd a további érveléseket is.

²⁸ A következőkben – ha másképp nem jelezzük – az alábbi, magyar nyelvű dokumentumokra támaszkodunk: Horváth István magyar nagykövet 1990. április 20-i megfontolásai az NSZK és Magyarország kapcsolatainak jövőbeli alakulásáról. MNL OL XIX-J-1-k 1990. 73. d. 7672–7677. Lapszámozás nélkül., Külügyminisztérium. Feljegyzés. Tárgy: A német egyesítés európai és magyar vonatkozású kihatásai., A magyar kormány és a KÜM feladatai. A német egyesítés kapcsán megoldandó magyar kormányzati és külügyminisztériumi feladatok (1. sz. melléklet). 1990 május 24. MNL OL XIX-J-1-j 1990. 53. d. 0077/28/1990. Lapszámozás nélkül.; Horváth István magyar nagykövet 1990. május 31-i levele Antall József miniszterelnöknek. Közli Horváth: *Az elszalasztott lehetőség*, 213–215.; Horváth István bonni magyar nagykövet jelentése az 1989/90. évről. MNL OL XIX-J-1-j 1990. 54. d. 42/Sz.T./1990. Lapszámozás nélkül.

²⁹ Különösen nyomatékosan fogalmazott Horváth nagykövet ezzel a kihívással kapcsolatban: „A gazdaság területén az egyik legfontosabb kérdés az NDK-val kialakított együttműködés átmentése az egyesülés utáni időre.” Horváth István magyar nagykövet 1990. április 20-i megfontolásai az NSZK és Magyarország kapcsolatainak jövőbeli alakulásáról. MNL OL XIX-J-1-k 1990. 73. d. Lapszámozás nélkül.

³⁰ Az 1960-as évektől bilaterális egyezmények keretei között mindenekelőtt magyar munkaerő került az NDK-ba (főként az építőipar területén). Lényegesen kisebb létszámú keletnémet munkavállaló dolgozott Magyarországon.

sokat (hitelek, hitelgaranciák és egyéb pénzügyi segítségnyújtás) folyósítani tudja, mint a régi NSZK. Ha mégsem, akkor mely államok vagy intézmények tudnának esetleg „beugrani” Németország helyére. A kultúra, oktatásügy, kutatás és tudomány terén Budapestnek el kellett gondolkoznia azon, hogy az NDK „eltűnése” után az említett területeken kiépített intézményes kapcsolatok miként folytathatóak. Ebben az összefüggésben például arról volt szó, mi legyen a magyar–keletnémet egyetemi ösztöndíjakkal, a nyelvtanárok kölcsönös cseréjével vagy a szakmunkások kiképzésével, amely főként az NDK-ban folyt. A kihívások tehát leginkább azt a kérdést vetették fel, mi történjék a sokoldalú szerződéses kapcsolatokkal, amelyek Magyarország és az NDK között kialakultak.³¹

Ezen kihívásokra megoldást kereső magyar diplomácia 1990 tavaszán–nyarán – az Antall József vezette polgári koalíció hatalomátvétele után – egy sor intézkedés megtételére vállalkozott. A Németh-kormányhoz hasonlóan Budapest részéről prioritást élvezett a cél, hogy a Nyugat-Németországhoz fűződő kapcsolatokat elmélyítsék és még intenzívebbé tegyék, hogy ezek – mint utaltunk rá – később az egyesült Németországra is kiterjeszhetőek legyenek.

A politika szintjén az új magyar miniszterek német szövetségi és tartományi kollégáikkal való kapcsolatfelvétele, valamint a két ország parlamentjeinek – mindenekelőtt személyes találkozások által megvalósuló – kontaktusa állt a középpontban, a lehetséges együttműködés új területeinek feltérképezése céljából. Magyar részről elsősorban a belügyminisztériumok szoros kooperációja élvezett elsőbbséget, hogy ezáltal támogatásra találjon a magyar regionális és helyi önkormányzati reform végrehajtása, a rendőrség kiképzése, valamint a terrorizmus és a bűnözés elleni harc. Ezenkívül – Magyarországnak a Varsói Szerződésből való tervezett kilépésével kapcsolatban – a védelmi területen is felmerült az együttműködés lehetősége. Ezen túlmenően a magyar diplomácia céljai között szerepelt – a Horváth nagykövet által már 1989 végén javasolt³² – Német–Magyar Fórum mint a rendszeres véleménycsere intézményesített platformja – végül is sikeres – megalapítása, illetve egy kormány szintű munkacsoport létrehozása, amelynek feladata a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésével összefüggő konkrét kérdések megvitatása lett volna.

A pénzügyi kapcsolatok terén Budapest arra törekedett, hogy még a német egység megvalósítása előtt ígéreteket kapjon az NSZK részéről további hitelekre és hitelgaranciákra. Ezzel kapcsolatban Budapesten a következőkre gondoltak: elsősorban egy „0,5-1,0 Mrd DM összegű hosszú lejáratú hitel nyújtása német kormánygaranciával, egy szociális alap létesítésére”, továbbá egy „nagyobb pénzügyi keret biztosítására egzisztencia-alapítási célokra, különös tekintettel a kis- és középvállalati struktúra megtámogatására”, valamint egy „alap létesítése [...] hazai oktatási centrumok finanszíro-

³¹ „Kiemelten fontos kérdés, amely napjainkban válik aktuálissá, hogy a német egység létrejöttével mi lesz az NDK-val érvényben levő megállapodásaink sorsa.” Horváth István bonni nagykövet jelentése az 1989–1990. évről. Bonn, 1990. július 5. MNL OL XIX-J-1-j 1990. 54. d. 42/Sz.T./1990. Lapszámozás nélkül.

³² Vö. Horváth István bonni magyar nagykövet 1989. december 11-i feljegyzése Németh Miklós miniszterelnök számára. Közli Horváth–Heltai: *A magyar–német játszma*, 261.

zására”.³³ Ezen elképzelések megvalósítása érdekében Budapest részéről tervbe vették továbbá egy közös német–magyar bank megalapítását.

A gazdasági relációt illetően Budapest célja egyrészt az volt, hogy a már meglévő – és hosszú távon stabil – gazdasági kapcsolatokat az NSZK irányában dinamikusan továbbfejlesszék és a nyugatnémet gazdaságot fokozott mértékben bekapcsolják a magyar gazdaság átalakulási, illetőleg privatizálási folyamataiba. A magyar diplomácia másik célját az a törekvés határozta meg, hogy a régi, még az NDK-val törvényes alapokra helyezett szerződéses kapcsolatokat – a kereskedelmi egyezményeken kívül mindenekelőtt az építőipari vállalatok közötti szerződéseket, valamint a munkaerő-kontingensekre vonatkozó egyezményeket – átmeneti jelleggel továbbra is fenntartsák, majd új egyezmények megkötésével helyettesítsék. Az egyesülés utáni időszakban Budapest részéről azt is tervezték, hogy a magyar építőipari vállalatok és szakemberek részt vesznek majd a „Kelet[-Németország] felépítése” programban, másrészt Németország „bevonásával” új lendületet vesz a Magyarországra irányuló turizmus.

A kultúra, tudomány és oktatás terén a magyar diplomácia azon volt, hogy a nyugatnémet politikát meggyőzze az NDK-val kialakított kapcsolatok egyesülés utáni folytatásának szükségességéről. Később új szerződések megkötésére kerülne sor a Nyugat-Németországgal kialakított megállapodások szellemében. Ezenkívül Budapest konkrétan is arra törekedett, hogy az egykori NDK területén működött kulturális intézményei (mindezenelőtt a Magyar Kultúra Háza Kelet-Berlinben) fennmaradjanak, valamint a magyar érettségi bizonyítványok és a diplomák NDK általi elismerését egész Németországra ki-terjesszék.

Mindezen, elsősorban a nyugatnémet politikára irányuló célok mellett Budapest lépéseket tett, hogy még a német egység megvalósulása előtt politikai kapcsolatokat létesítsen az új, demokratikusan megválasztott Lothar de Maizière miniszterelnök vezetésével megalakult keletnémet kormánnyal (1990. április közepe). Ennek értelme – mint említettük – az volt, hogy kapcsolatot teremtsenek az új, demokratikus keletnémet elittel, amely előre láthatóan jelentős szerepet vállal majd az egyesült Németország, illetve az új szövetségi tartományok politikájában. Rövid távon Budapest részéről az a szándék is megnyilvánult, hogy ezen a szinten is kipuhatólják, milyen konkrét lehetőségei vannak a korábbi sokoldalú keletnémet–magyar kapcsolatokat „átmentésének” az egyesült Németországba. Ebben az összefüggésben a magyar vezetés azt is fontolgatta, hogy az egyesülésig terjedő időben háromoldalú kapcsolatot építsenek ki miniszteri szinten. Erre vonatkozóan egy külügyminisztériumi munkacsoport a következőket javasolta: „Az átmeneti időszakban hasznos lenne, ha a tárcák esetében sor kerülne háromoldalú (magyar–NDK–NSZK) konzultációkra a kapcsolatok jövőjéről, átmenthetőségéről, megújításáról.

³³ Horváth István magyar nagykövet 1990. május 31-i levele Antall József miniszterelnöknek. Közli Horváth: *Az elszalasztott lehetőség*, 214. Lásd még a magyar külügyminisztérium 1990. június 26-i jelentését Antall József miniszterelnöknek az NSZK-ban tett látogatásáról. MNL OL XIX-J-1-j 1990. 53. d. 002417. Lapszámolás nélkül.

Ilyen jellegű tárgyalásokat elsősorban a külügyi, gazdasági-műszaki és kulturális-oktatási területen célszerű rövidtávon kezdeményezni.”³⁴

A két német államhoz fűződő kapcsolatok fejlesztése mellett a magyar külügyminisztériumban amellet is érveltek, hogy aktiválni kell az ország kapcsolatait az Európai Közösséghez, a „német részvétel nélküli regionális kooperációkhoz” és az egyéb európai államokhoz, valamint az USA-hoz, Japánhoz és Dél-Koreához. Erre vonatkozóan az egyesült Németország „túlhatalmától” való – már említett – félelem is megjelent: „A magyar kormánynak ki kell dolgoznia a »több lábon állás« politikáját. [...] A tények azt mutatják, hogy országunk számára a Németországhoz való viszony döntő fontosságú lesz. Mindazonáltal mindent meg kell tenni azért, hogy az egyoldalú orientáció ne ismétlődhessék meg.”³⁵ A rá következő évek, évtizedek során Magyarország valóban tett erőfeszítéseket annak érdekében, hogy a többi államhoz fűződő kapcsolatait is intenzívebbé tegye, ami nem változtatott azon a tényen, hogy az egyesült Németország mindvégig kiemelkedő szerepet játszott az ország nemzetközi viszonyrendszerében.

A német–magyar kapcsolatok fejlődése az egyesülés után

Az új szövetségi tartományokkal kialakítandó eredményes és intenzív kapcsolatok szempontjából Magyarországnak két okból is „jó kártyái” voltak. Egyrészt Magyarország – mint bemutattuk – már évtizedek óta stabil alapokkal rendelkezett az NSZK-t illetően, először a gazdaság, majd a politika és a kultúra terén. (A gazdasági kapcsolatokra pozitív hatással volt az is, hogy a magyar vezetés a gazdasági rendszer 1987-től megkezdett átalakítása során a német gazdasági jogszabályokat vette zsinórmértékül.³⁶) Másrészt Magyarország bírta az egyesült Németország lakosságának, politikájának és gazdaságának messzemenő rokonszenvét – különösen a határ 1989. szeptemberi megnyitása, de a német egységhez a kezdetektől való, alapvetően pozitív hozzáállása miatt is. Ez a „szimpátiafaktor” jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Helmut Kohl szövetségi kancellár és Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter által vezetett német kormány 1990. október 3. után is nagy

³⁴ Külügyminisztérium. Feljegyzés. Tárgy: A német egyesítés európai és magyar vonatkozású kihatásai; a magyar kormány és a KÜM feladatai. A német egyesítés kapcsán megoldandó magyar kormányzati és külügyminisztériumi feladatok (1. sz. melléklet). 1990. május 24. 9., MNL OL XIX-J-1-j 1990. 53. d. 0077/28/1990. Lapszámozás nélkül.

³⁵ Uo.

³⁶ Lásd ehhez Tamás Sárközy: *Das Privatisierungsrecht in den ehemaligen sozialistischen Staaten*. Übersetzt von Andreas Schmidt-Schweizer. (= Begegnungen) 30.; Bp., 2009. 181–234.; Az 1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról. In: *Dokumente und Materialien zur ostmitteleuropäischen Geschichte. Themenmodul „Umbruch in Ungarn 1985-1990”*. Bearb. von Andreas Schmidt-Schweizer. (https://www.herder-institut.de/no_cache/digitale-angebote/dokumente-und-materialien/themenmodule/quelle/1526/details/2306.html). Legutóbbi megtekintés: 2019. január 10.)

nyitottságot mutatott Magyarország külpolitikai céljai iránt, valamint különösen segítőkész volt az ország számos problémájával kapcsolatban.³⁷

Nagyon előnyösnek bizonyult továbbá Magyarország számára, hogy a magyar diplomáciának sikerült – a tervek szerint – már a német egységet megelőzően érvényesítenie néhány fontos célját az NSZK-ban. Antall József miniszterelnök 1990. június közepi bonni, müncheni és stuttgarti látogatása során a magyar fél ugyanis egy sor alapvető ígéretet kapott a fentebb körvonalazott ügyekben.³⁸ Max Streibl bajor miniszterelnök, baden-württembergi kollégája, Lothar Späth, valamint Helmut Kohl kancellár készen mutatkoztak a – már megkezdődött – menedzser- és szakmunkásképzés további támogatására, ezenkívül konkrétan szóba került német bankok magyarországi képviselteinek nyitása is. Továbbá megállapodás született a szoros együttműködésről a két tartományi és a magyar belügyminisztérium között (mindenekelőtt a személyi képzést és a magyar önkormányzati rendszer reformját illetően). Tervbe vették kereskedelmi irodák és főkonzulátusok létesítését. Ezenkívül a német fél ígéretet tett arra, hogy eleget tesznek a további magyar hitelígényeknek, és átveszik a magyar munkaerő-kontingenst Kelet-Németországban. „Kohl kancellár minden kérésünk teljesítésére ígéretet tett”³⁹ – összegezte a magyar külügyminisztérium jelentése. Végül – a magyar fél javaslatának megfelelően – megegyeztek abban is, hogy legfelsőbb (kormányzati) szinten létrehoznak egy német–magyar tanácsadó testületet a bilaterális kapcsolatok konkrét továbbfejlesztésének érdekében. Habár német részről nem minden ígéret valósult meg, illetve Budapest részéről sem éltek minden lehetőséggel,⁴⁰ Magyarországnak sikerült az Antall-látogatással még az egyesülés előtt kész helyzetet teremtenie. Későbbi tárgyalások során Magyarország az említetteken túl elérte, hogy a keletnémet–magyar áruszállításokról szóló jegyzőkönyvet 1991. december 31-ig meghosszabbítsák.

E rendkívül kedvező körülmények között Magyarország az 1990. utáni években kialakította annak előfeltételeit – néhány nyilvánvalóan elszalasztott lehetőségtől eltekintve⁴¹ és azon tény mellőzésével, hogy Magyarország, legalábbis formálisan, nem élvezett külön-

³⁷ Egyrészt a szövetségi kormány intenzív erőfeszítéseire utalunk a nemzetközi szinten, amelyekkel Magyarországot támogatta a nyugati integrációhoz vezető úton. Másrészt a német segítséget említhetjük a magyar határőrség és honvédség tisztjeinek kiképzése terén.

³⁸ Lásd ehhez a magyar külügyminisztérium 1990. június 26-i jelentését Antall József miniszterelnöknek az NSZK-ban tett látogatásáról. MNL OL XIX-J-1-j 1990. 53. d. 002417. Lapszámozás nélkül. Lásd továbbá Horváth: *Az elszalasztott lehetőség*, 213–224.

³⁹ A magyar külügyminisztérium 1990. június 26-i jelentése Antall József miniszterelnöknek az NSZK-ban tett látogatásáról. MNL OL XIX-J-1-j 1990. 53. d. 002417. Lapszámozás nélkül.

⁴⁰ Lásd a következő bekezdést.

⁴¹ Horváth István – aki 1991 nyaráig az egyesült Németországban is nagykövet maradt – visszaemlékezésében azt a véleményt képviseli, hogy az Antall-kormány alapvetően két nagy esélyt szalasztott el. Egyrészt elmulasztotta annak kieszközlését, hogy a szövetségi kormánytól masszív pénzügyi támogatást (kedvező hosszú lejáratú hiteleket) kapjon. Másrészt nem valósította meg azt az elképzelést, hogy a legmagasabb szinten működtessen egy német–magyar tanácsadó testületet. Ezen intézmény révén – érvel Horváth – Magyarország még inkább elmélyíthette volna a bilaterális kapcsolatokat minden területen és az NSZK részéről megnyilvánuló segítőkészséget még intenzívebben kihasználhatta volna. Vö. Horváth: *Az elszalasztott lehetőség*, 206–227., 246–284.

leges státust az NSZK nemzetközi kapcsolatrendszerében⁴² –, hogy az egyesült Németországhoz fűződő kapcsolatai dinamikusan fejlődhessenek.⁴³ A politikai-diplomáciai viszonyrendszer terén, mindkét ország erőfeszítéseinek köszönhetően sikerült fenntartani a magas színvonalat, az alapvetően megváltozott környezet ellenére, illetve figyelembe venni az öt új szövetségi tartomány belépését is, amelyet az 1980-as évek második felében elértek. Mind a mai napig fontos jele mindennek, hogy a különféle feladatköröket képviselő politikusok – nemzetközi összehasonlításban is – nagyon gyakran találkoznak, és rendkívül intenzív intézményes kapcsolatrendszert tartanak fenn. Az utóbbira vonatkozóan mindenekelőtt az 1990-ben létrejött, évente tanácskozó Német–Magyar Fórumra, illetve a pártokhoz közeli német alapítványok tevékenységére utalunk.

A gazdaság területén az egyesülést követő első évtizedben – a keleti gazdasági rendszer összeomlását kísérő fordulatok és a világgazdaságban megnyíló új lehetőségek fényében – a kereskedelmi volumen hatalmas arányú bővülését lehetett megfigyelni. Míg Magyarország 1990 és 2000 között a Németországba irányuló exportját ötszörösére növelte, addig az NSZK-ból Magyarországra áramló kivitel 1990 és 2004 között megnégyszereződött. E fejlődésnek köszönhetően az NSZK rövid időn belül Magyarország legfontosabb kereskedelmi partnerévé vált, amely pozíciót Németország a következő időszakban még tovább bővített. Jelenleg, három évtizeddel az egyesülés után Németország – Ausztriát, Szlovákiát, Oroszországot és Lengyelországot megelőzve, értékarányosan 25 százaléknyi részesedéssel a magyar külkereskedelemben – messze Magyarország legfontosabb kereskedelmi partnere. Németország globális kereskedelmi partnerei között Magyarország ugyanakkor csak a 16. helyet foglalja el. Összességében a bilaterális kereskedelmi forgalom 2012-ben mintegy 38 milliárd eurót tett ki, amely 2014-ben kerekén 43 milliárd euróra növekedett. Továbbá a Magyarországra irányuló német beruházások terén szintén rendkívül dinamikus fejlődésnek lehetünk szemtanúi: miután a közvetlen német beruházások Magyarországon 1994-ig – átszámítva – mintegy 1,4 milliárd eurót tettek ki, 2014-ig 20 milliárd euróra növekedtek. A 79 milliárd eurónyi összes, Magyarországra érkező külföldi direkt befektetés egynegyede az NSZK-ból származik, amely ezáltal itt is az első helyet foglalja el. 2014-ben Magyarországon 4000 vállalkozás működött, amelyet teljesen

⁴² Jellemző erre vonatkozóan az 1992. február 6-án, Budapesten aláírt szerződés a „baráti együttműködésről és európai partnerségről” [lásd 1995. évi LXXIX. törvény a Magyar Köztársaság és a Németországi Szövetségi Köztársaság közötti, Budapesten, 1992. február 6-án aláírt, baráti együttműködésről és az európai partnerségről szóló Szerződés kihirdetéséről]. Lásd még *United Nations Treaty Series*. Vol. 1909 1, No. 32526 –, amely a mai napig a bilaterális kapcsolatok alapját képezi, mindazonáltal nem képvisel valamiféle egyedülálló értéket. Az NSZK egészen hasonló megállapodásokat kötött több kelet-európai állammal, így 1991 júniusában Lengyelországgal, 1992 áprilisában Romániával.

⁴³ Az alábbiakban a következő forrásokra támaszkodunk: Bence Bauer – András Hettyey: 25 Jahre deutsch-ungarische Beziehungen seit dem Wendejahr 1989. In: *Auslandsinformationen der Konrad-Adenauer-Stiftung*. 11. Dezember 2014. 7–29.; A Külügyi Hivatal online információi a német–magyar kapcsolatokról. (http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Ungarn/Bilateral_node.html; Legutóbbi megtekintés: 2016. január 10.); A berlini magyar nagykövetség online információi. (http://www.mfa.gov.hu/kulkepiselet/DE/de/de_bilateralis/politische_beziehungen.htm. Legutóbbi megtekintés: 2016. január 10.) A német–magyar kapcsolatok legújabb szakaszára vonatkozó átfogó elemzésre még nem került sor.

vagy részben német tőkére támaszkodva alapítottak, és amelyek a magyar munkavállalók 7-8 százalékát (vagyis 300 ezer embert) foglalkoztattak.

Az eredetileg az NDK-val kialakított kulturális vonatkozások,⁴⁴ elsősorban a budapesti Goethe Intézetben, illetve a stuttgarti Magyar Kulturális Intézetben (Balassi Intézet) és a berlini Collegium Hungaricumban ápolta hivatalos kulturális kapcsolatok az 1994. évi kulturális egyezményrel új lendületet vettek, és – a szűkös anyagi források ellenére – máig nagyon élő és sokoldalú képet mutatnak.⁴⁵ Ugyanez érvényes a bilaterális kapcsolatokban a tudomány és kutatás terén is, ahol a 2004. szeptemberi *Közös Közlemény* hozott újabb fellendülést. Itt egyrészt a Német Kutatói Közösség [Deutsche Forschungsgemeinschaft], a Fraunhofer Társaság [Fraunhofer-Gesellschaft] és a Max Planck Társaság, másrészt a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok játszottak fontos szerepet. A közép- és felsőoktatás terén kiemelkednek az 1992-ben, Budapesten létrehozott Thomas Mann Gimnázium és a 2002-ben alapított német nyelvű Andrassy Egyetem.

A „német egység kihívása” 1989–1990-ben az egyesülés utáni évtizedekben tehát eséllyé vált Magyarország számára, amellyel Budapest a részéről előre tekintő, mérsékelt és hosszú távon kiszámítható politikával messzemenően élni is tudott. A német–magyar kapcsolatokat ebben az időszakban – természetesen az egymást kiegészítő érdekek mentén, de kölcsönös szimpátiával és a német politika különös nyitottságával a magyar célkitűzések irányában – rendkívül dinamikus fejlődés jellemezte.

Fordította: Dömötörfi Tibor

---

⁴⁴ Ebben az összefüggésben példaképp utalunk a berlini Magyar Kultúra Háza (ma Collegium Hungaricum) fennmaradására, valamint számos, az egykori Kelet-Németországból származó, továbbra is Magyarországon működő nyelvi lektor jelenlétére.

⁴⁵ Erre vonatkozóan lásd az adott intézmények honlapjait.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

9 770040 963009

1 9 0 0 2